سواد دیجیتالی و اطلاعاتی؛ حلقه مفقوده جامعه اطلاعاتی در ایران

مقدمه

از آخرین سال‌های قرن بیستم گفته می‌شود که در جامعه اطلاعاتی به سر می‌بریم. اطلاعات، عنصر اساسی جامعه اطلاعاتی است و به جریان خون در کالبد جامعه اطلاعاتی تشبیه شده است. فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی با فراهم آوردن امکان جستجو و دسترسی به اطلاعات فارغ از محدودیت‌های زمانی و مکانی نقش اصلی را در به وجود آوردن جامعه اطلاعاتی داشته‌اند. جامعه اطلاعاتی ارتباط نزدیکی با مفاهیمی چون جامعه شبکه‌ای، جامعه دانش‌مدار و جامعه معرفتی دارد.

شاید عینی‌ترین مفهوم جامعه اطلاعاتی بر اساس اقتصاد باشد. وقتی بیشترین فعالیت‌های اقتصادی و ثروت یک جامعه بر اساس کالاهای ناملموس و اطلاعاتی باشد، منطقی است که آن جامعه را جامعه اطلاعاتی بنامیم. اطلاعات، تمام بخش‌های اقتصادی و همه افراد در کلیه گروه‌های سنی را متأثر می‌سازد.

در جامعه امروز، دانش برای پیشرفت و موفقیت اقتصادی ضروری است. تولید دانش از طریق جریان اطلاعات بین افراد، جوامع و سازمان‌ها مهیا می‌شود. جامعه اطلاعاتی دانش‌مدار است یعنی محور تصمیم‌گیری و اقدام و عمل، دانش است. جوامع دانش‌مدار از توانمندی لازم برای تولید، پردازش، انتقال، اشاعه و استفاده از اطلاعات برای ساختن و کاربرد دانش برای توسعه انسانی برخوردار هستند.

از نگاهی دیگر، وقتی بیشترین شاغلین یک جامعه در صنعت اطلاعات و نه کارگری مشغول هستند آن جامعه را می‌توان جامعه اطلاعاتی نامید. در جامعه اطلاعاتی، اطلاعات و مسائل فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات موضوع بحث‌های سیاسی در سطح ملی و بین‌المللی هستند. دولت الکترونیک و دموکراسی الکترونیکی بهترین مثال‌های شناخته شده از رابطه بین سیاست و اینترنت هستند.

تهیه و توسعه خدمات الکترونیکی، حوزه‌های کلیدی توسعه در دهه‌های اخیر بوده‌اند. ارائه خدمات آنلاین و تعاملی و کاربر محور و دسترسی دیجیتالی به اطلاعات شهروندان را قادر می‌سازد تا در تصمیم‌گیری‌ها مشارکت داشته باشند.

برای بقا و حضور مؤثر در جامعه اطلاعاتی داشتن یک درک پایه از فناوری ضروری است تا افراد بتوانند در توزیع و تولید و استفاده از اطلاعات برای رشد و توسعه فردی و اجتماعی نقش داشته باشند. مهم‌ترین جنبه جامعه اطلاعاتی نه دسترسی به اطلاعات و رشد سریع فن‌آوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی که افرادی هستند که از این امکانات استفاده نموده و اطلاعات بین آن‌ها جریان می‌یابد. جامعه اطلاعاتی نیازمند شهروندان اطلاعاتی است؛ بنابراین مهارت‌های فناوری اطلاعات برای دسترسی و استفاده بهینه از اطلاعات و فناوری‌ها برای یک شهروند جامعه اطلاعاتی حیاتی هستند. عباراتی چون سواد کامپیوتری، سواد اطلاعاتی، سواد فناوری اطلاعات، سواد الکترونیکی و سواد دیجیتالی همگی ناظر بر مهارت‌های لازم برای کاربری فناوری اطلاعات هستند که عنصر کلیدی جامعه اطلاعاتی است.

تجربه‌ای از جامعه اطلاعاتی استرالیا برای مثال در ذیل آورده شده است:

مفهوم جامعه اطلاعاتی در اینجا قابل درک است. حالا تازه اینجا استرالیاست که می‌گویند به نسبت اروپا و آمریکا از نظر فناوری اطلاعات ضعیف است. دکتری که برایم آزمایش‌های مفصلی نوشته رفته مسافرت و تا یک ماه دیگر نمی‌آید که جواب آزمایش‌ها را ببیند. به دکتر دیگری مراجعه می‌کنم. به آزمایشگاه زنگ میزند و در کسری از ثانیه نتایج روی مانیتورش است.
می‌خواهم جایی بروم که نمی‌دانم چطور باید با وسایل نقلیه عمومی بروم. از اپلیکیشنی که مخصوص این کار است استفاده می‌کنم. آدرس مبدأ و مقصد را می‌دهم. از دو مسیر مختلف مرحله به مرحله راهنمایی می‌کند که باید مثلاً هفت دقیقه پیاده بروم تا ایستگاه اتوبوس. اتوبوس فلان ساعت می‌آید. بعد ...

در خبرنامه مدرسه گفته‌اند که این هفته به پیاده‌روی تشویق می‌کنند و از والدین خواسته‌اند که در صورت امکان این

تمامی حقوق برای مجله کتابدار 2.0 محفوظ است. نقل مطالب مجله تنها با ذکر منبع و نام نویسنده مجاز است.

هفته بچه‌ها را پیاده به مدرسه بیاورند. از مزایایش هم نوشته‌اند که مثلاً برای سلامتی خوب است و یا می‌توانید بجای اینکه حین رانندگی حواستان به جاده باشد از زمان استفاده کرده و با بچه‌هایتان حرف بزنید و ... برای تشویق هم سایتی هست که باید در آن ثبت‌نام نمود و میزان پیاده‌روی هر روز را در آن ثبت نمود. گفته‌اند که برای محاسبه مسافت بین خانه و مدرسه از گوگل مپ استفاده شود. آنقدر همه اطلاعات ساده و آنلاین در دسترس است که پرسیدن چیزی مثل آدرس از مردم مسخره به نظر می‌رسد و اصلاً رایج نیست[1].

مهارت بازیابی اطلاعات که یکی از مؤلفه‌های مهم سواد اطلاعاتی است شهروندان جامعه اطلاعاتی را توانمند ساخته و به آنان امکان دسترسی برابر به اطلاعات و فناوری‌ها را می‌دهد. در ایران به نظر می‌رسد چالش‌های رسیدن به جامعه اطلاعاتی نه تنها در دسترسی به اینترنت و شبکه‌ها و سخت‌افزارها که در عدم مهارت افراد در بازیابی و استفاده مؤثر از فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی است.

شکاف دیجیتالی

دسترسی یکسان به اطلاعات یکی از ارزش‌های اساسی جوامع اطلاعاتی است و بر این اساس از چالش‌های مهم جامعه اطلاعاتی، شکاف دیجیتالی است. شکاف دیجیتالی یا فاصله دیجیتالی که ارتباط نزدیکی با مفهوم فقر اطلاعاتی نیز دارد به معنی فاصله بین افرادی است که دسترسی به اطلاعات دارند و آن‌ها که این دسترسی را ندارند. فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی شکاف میان آن‌ها که دسترسی به اطلاعات دارند و آن‌ها که این دسترسی را ندارند عمیق‌تر نموده‌اند.
فن‌آوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی در همه جنبه‌های زندگی روزمره تأثیر گذاشته است؛ فعالیت‌ها و خدمات جامعه هر روز بیشتر به سمت آنلاین شدن می‌روند و افرادی که توانایی استفاده از آن‌ها را ندارند امکان مشارکت مؤثر در فعالیت‌های آموزشی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی را نخواهند داشت. نابرابری در دسترسی و استفاده از فن‌آوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی منجر به شکاف دانایی و در نهایت شکاف اقتصادی می‌شود. از دست دادن فرصت‌های اقتصادی و استخدامی، فقط یکی از مظاهر آسیب‌های شکاف دیجیتالی است.

شکاف دیجیتالی دلایل گوناگونی می‌تواند داشته باشد: نداشتن پول برای خرید تجهیزات فیزیکی مثل رایانه و گوشی تلفن همراه هوشمند یا برای پرداخت هزینه اطلاعات، زندگی در منطقه‌ای که دسترسی به اینترنت محدود است، زندگی تحت لوای حکومتی که دسترسی به اطلاعات را محدود کرده است، سالمندی و فقدان مهارت‌های پایه سواد اطلاعاتی و دیجیتالی برای استفاده از طیفی از منابع اطلاعاتی.
در شکاف دیجیتالی اخیر، افراد به دلیل سطح پایین مهارت‌های دیجیتالی و اطلاعاتی نمی‌توانند از فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات استفاده کنند چرا که بی‌سوادی اطلاعاتی مانع بازیابی و دسترسی اطلاعات صحیح و مرتبط می‌شود حتی وقتی که این اطلاعات و فناوری‌های لازم در دسترس هستند. به طور مثال کتابخانه‌های دانشگاهی هر ساله مبلغ گزافی بابت اشتراک پایگاه‌های اطلاعاتی می‌نمایند اما دانشجویان به دلیل عدم مهارت جستجو و بازیابی اطلاعات، نمی‌توانند استفاده مؤثری از این حجم عظیم اطلاعات داشته باشند و بنابراین فرد و جامعه هر دو متضرر می‌شوند. در مثالی دیگر، عدم توانایی شهروندان در کاربرد سیستم‌های دیجیتالی، مانع استفاده از خدمات دولت الکترونیک و مشارکت در تصمیم‌گیری‌هاست.

تحقق جامعه اطلاعاتی با آموزش سواد دیجیتالی و اطلاعاتی

دانش آموزان، دانشجویان و شاغلان بخشی از مهارت‌های فناوری اطلاعات را در محل کار و تحصیل خود می‌آموزند و دسترسی به افرادی دارند که در صورت بروز مشکلات رایانه‌ای از آن‌ها کمک بگیرند اما سالمندان، افرادی که از فناوری اطلاعات در شغلشان استفاده نمی‌کنند، بی‌کارند، خود اشتغال‌اند و یا بازنشسته‌اند نیاز بیشتری به فراگیری مهارت‌های فناوری اطلاعات دارند.

در کشورهای پیشرفته عزمی ملی برای آموزش سواد دیجیتالی و اطلاعاتی جریان دارد و یکی از مراکز مهم این آموزش‌ها کتابخانه‌های عمومی هستند. در واقع کتابخانه‌های عمومی در کشورهای پیشرفته امروز، از حامیان اصلی تحقق جامعه اطلاعاتی هستند. وظیفه کتابخانه‌های عمومی از دیرباز در خدمت رشد فرهنگی و اقتصادی جامعه بوده و مشارکت مؤثری در حمایت از حقوق شهروندی داشته‌اند. آن‌ها با خدمت‌رسانی به همه افراد جامعه فارغ از سن، جنسیت، موقعیت شغلی یا اقتصادی، سطح سواد، نژاد و فرهنگ، عقاید سیاسی و توانایی‌های ذهنی و فکری موجبات شمول اجتماعی و مشارکت افراد در جامعه را فراهم آورده‌اند.

تمامی حقوق برای مجله کتابدار 2.0 محفوظ است. نقل مطالب مجله تنها با ذکر منبع و نام نویسنده مجاز است.

آموزش کاربران یکی از فعالیت‌های کتابخانه‌ها از دیرباز بوده است که در ابتدا محدود به آموزش کتابشناختی و یابش منابع اطلاعاتی در کتابخانه‌ها بود اما امروزه به سمت آموزش مهارت‌های سواد اطلاعاتی گسترش یافته است. همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد سواد اطلاعاتی عنصر کلیدی جامعه اطلاعاتی است. در گذشته آموزش سواد اطلاعاتی محدود به دانشگاه‌ها بوده است اما در جامعه اطلاعاتی امروز که همه افراد به طور مساوی باید به این آموزش دسترسی داشته باشند، کتابخانه‌های عمومی نیز در ترویج سواد اطلاعاتی بین کاربرانشان مشارکت دارند. کتابخانه‌ها به افراد کمک می‌کنند تا یک مشتری هوشمندتر در بازار اطلاعات باشند.

کتابداران امروز نه تنها تأمین‌کنندگان اطلاعات بلکه آموزش‌دهندگان شهروندان جامعه اطلاعاتی هستند. کافی است نگاهی به وبسایت کتابخانه‌های عمومی کشورهای پیشرفته بیندازید تا با فعالیت‌ها و خدمات متنوعی آشنا شوید که در راستای تحقق جامعه اطلاعاتی هستند. برخی از این خدمات: ارائه اینترنت پر سرعت رایگان، در اختیار قرار دادن رایانه و سایر تجهیزات الکترونیکی، آموزش رزومه نویسی و کاریابی، آموزش سالمندان در استفاده از فن‌آوری‌هایی مانند تلفن همراه هوشمند و ... در ادامه دو تجربه خود از یک کتابخانه عمومی در استرالیا را آورده‌ام که چون در قالب نوشته‌های وبلاگی است به زبان عامیانه است:

دور یه میز مستطیلی چند پیرزن و پیرمرد نشستن. برخی تبلت و برخی گوشی‌های هوشمند دستشونه. کتابدار داره بهشون آموزش بده که چطور از این وسیله‌ها استفاده کنن و میگه خودشون سوالاتشونو بپرسن. یکی میگه نوه‌اش براش ایمیل درست کرده. نام کاربری و پسوردش رو از دفترچه یادداشتش نشون میده؛ اما نمیدونه چطوری باید ایمیل بده یا جواب ایمیلای دریافتی رو بده. وقتی یادش میده و می بینه چقدر آسون بوده کلی ذوق میکنه. میگه از ترس اینکه مبادا ایمیلش خراب بشه دست به هیچ دکمه دیگه از نمیزده! یه پیرزن بانمک دیگه که باید دست کم هشتاد سالی داشته باشه میگه توی آیپد من کلی بازی هست اما بلد نیستم چطور بازی کنم !

هر عضو کتابخونه میتونه به مدت دو ساعت از کامپیوترهای متصل به اینترنت کتابخانه استفاده کند. خیلی‌ها برای بازی و یوتیوب استفاده می‌کنند. خانمی هدفون توی گوشش گذاشته. ظاهراً فیلم خنده‌دار می بینه. چنان غرق فیلم شده که حواسش نیست کجاست و داره بلند بلند میخنده...[۲]

چالش‌های آموزش سواد اطلاعاتی در کتابخانه‌های عمومی ایران

نقش آموزشی کتابخانه‌های عمومی در ایران بسیار کمرنگ است و ظاهراً هنوز اهمیت آموزش سواد اطلاعاتی توسط نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور جدی گرفته نشده است. گواه آن ایمیل‌های ذیل از گروه بحث علم اطلاعات و دانش شناسی است:

در پاسخ به مریم صراف زاده که پرسیده بود:

از آنجا که تاکنون در هیچ کتابخانه عمومی اجرای برنامه‌های آموزشی را شاهد نبوده‌ام برایم این سؤال پیش آمد که آیا در اهداف کتابخانه‌های عمومی ایران آموزش سواد اطلاعاتی گنجانده شده است و آیا نهاد کتابخانه‌های عمومی برنامه‌ای برای این منظور دارد؟ و بالاخره وظیفه آموزش سواد اطلاعاتی به آحاد جامعه و حرکت به سمت جامعه اطلاعاتی به عهده کیست؟

سیامک محبوب می‌نویسند:

...برای اینکه کسی را قانع کنیم که در کتابخانه‌های عمومی آموزش سواد اطلاعاتی برگزار کند بایستی به او بگوییم که این آموزش چه ربطی به اهدافی که سازمان (نهاد کتابخانه‌های عمومی) تعریف کرده است دارد. من به شما قول می‌دهم که شما حتی یک مدرک علمی هم نمی‌توانید نشان دهید که سواد اطلاعاتی را به هدف نهاد گره بزند.[۳]

البته به فرض اجرای آموزش سواد اطلاعاتی در کتابخانه‌های عمومی ایران، تعداد محدود این کتابخانه‌ها برای آموزش به عامه مردم کافی نیست و باید عزمی ملی و با استفاده از توان وزارتخانه‌های مختلف به این امر اختصاص داد. کتابخانه‌های عمومی نیز برای ارائه آموزش‌های سواد اطلاعاتی نیاز به بودجه، فضا، امکانات و نیروی انسانی متخصص دارند. آموزش‌های آنلاین نیز بسیار مهم هستند زیرا به افراد امکان می‌دهند که در زمان و مکان مطلوب خود از آن‌ها استفاده کنند. همچنان که فناوری تغییر می‌کند، مهارت‌های لازم و روش یادگیری آن‌ها نیز تغییر می‌یابد؛ بنابراین باید دائماً در محتوا و روش‌های

تمامی حقوق برای مجله کتابدار 2.0 محفوظ است. نقل مطالب مجله تنها با ذکر منبع و نام نویسنده مجاز است.

آموزش به روز شوند که یادگیری مادام‌العمر برای به روز بودن مهارت‌های کتابداران را ضروری می‌نماید.

محتوای آموزش

در مقاله‌های مربوط به آموزش سواد اطلاعاتی و دیجیتالی، موارد ذیل به عنوان موضوعات آموزشی پیشنهاد شده‌اند:

- مفاهیم اولیه نرم‌افزار و سخت‌افزار
- امنیت در فضای مجازی
- حفاظت از اطلاعات با تهیه فایل‌های پشتیبان
- نصب برنامه‌های کاربردی
- استفاده ایمن کودکان از کامپیوتر و برنامه‌های مناسب آنان
- مسائل بهداشتی و سلامتی در استفاده از کامپیوتر
- تایپ با ورد
- بانکداری اینترنتی
- خرید اینترنتی
- ایمیل
- مدیریت عکس و فیلم
- کاربری گوشی‌های هوشمند
- استفاده از اینترنت برای اطلاع‌یابی
- حق مؤلف و مسائل اخلاقی استفاده از اطلاعات
- گوگل
- برنامه‌های ضد ویروس
- استفاده بهینه از فضای دیسک سخت

نتیجه‌گیری و راهکارها

در چند سال اخیر، دسترسی به اینترنت از طریق تلفن همراه تحولی اساسی در دسترسی آسان و همیشگی به اطلاعات فراهم آورده و ضریب نفوذ اینترنت را بین هم‌وطنانمان گسترش داده است که در استفاده درصد بالایی از ایرانیان از شبکه‌های اجتماعی مشهود است؛ اما عدم مهارت بازیابی اطلاعات مرتبط و استفاده بهینه از اطلاعات متأسفانه باعث شده است که اینترنت در حد یک سرگرمی برای عامه مردم ایران باشد. مقایسه‌هایی که بین نحوه استفاده مردم دنیا از اینترنت می‌شود گواه این ادعاست. فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی فرصت‌های بی‌بدیلی برای رشد و شکوفایی اقتصادی افراد و جوامع فراهم کرده‌اند. می‌شود گفت کسب‌وکار بدون استفاده از فناوری منجر به شکست است یا حداقل رشدی بسیار محدود خواهد داشت. جوامع پیشرفته با استفاده مؤثر از این فناوری‌ها در کسب‌وکارهای خود، راه‌اندازی استارتاپ ها و اپلیکیشن ها توسعه اقتصادی خود را موجب شده‌اند. پیش‌نیاز موفقیت در کسب‌وکارهای مبتنی بر فناوری اطلاعات و ارتباطات، داشتن سواد دیجیتالی و سواد اطلاعاتی است که بازیابی و دسترسی به اطلاعات مرتبط را امکان‌پذیر می‌سازد.

همان‌طور که گفته شد یکی از جنبه‌های مهم جامعه اطلاعاتی وجه اقتصادی آن است؛ یعنی بیشترین تولید ثروت از کالاهای اطلاعاتی است. نرخ بالای بیکاری در ایران فعالیت‌های کارآفرینی و اشتغال‌زایی را می‌طلبد. بخش بزرگی از این فعالیت‌ها می‌تواند مبتنی بر فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی باشد که هزینه آغاز و سرمایه‌گذاری چندانی را نمی‌طلبند و بیش از تجهیزات و سرمایه مادی و ساختمان نیاز به سرمایه فکری و مهارت دارند. نمونه‌هایی از این فعالیت‌ها را می‌توان در کسب‌وکارهای آنلاینی مانند اسنپ، دیجی کالا، علی‌بابا، ایوند و... دید که فقط یک فکر خلاق و مهارت استفاده از فن‌آوری‌ها موجب ایجاد آن‌ها شده است.

علاوه بر آموزش سواد دیجیتالی و اطلاعاتی به شهروندان، حمایت از افراد جامعه در پشتیبانی از فعالیت‌های فناوری لازم می‌نماید. همان‌طور که دولت امکان مشاوره تلفنی پزشکی را برقرار نموده است لازم است مشاوره اطلاعات و فناوری اطلاعات هم برای شهروندان ارائه شود تا در هنگام بروز مشکل بتوانند راهنمایی بگیرند.

پانویس:
[1] از وبلاگ نگارنده به آدرس: ictlis.blogfa.com

تمامی حقوق برای مجله کتابدار 2.0 محفوظ است. نقل مطالب مجله تنها با ذکر منبع و نام نویسنده مجاز است.

[۲] از وبلاگ نگارنده به آدرس: ictlis.blogfa.com
[۳]متن ایمیل‌های گروه بحث در این موضوع در وبلاگ علی حسین قاسمی منعکس شده است:
http://iraninfolit.persianblog.ir/post/9

نویسنده:دکتر مریم صراف زاده

مشخصات استناددهی به این مقاله

نویسنده(ها):	مریم صراف زاده
عنوان مقاله:	سواد دیجیتالی و اطلاعاتی؛ حلقه مفقوده جامعه اطلاعاتی در ایران
عنوان مجله:	کتابدار ۲.۰ –(عنوان لاتین: i-Kitابdار 2.0)
دوره مجله(Vol):	۴
شماره مجله(Issue):	۱
سال(Year):	۱۳۹۷
شناسه دیجیتال(DOI):	
لینک کوتاه:	http://lib2mag.ir/9636

lib2mag.ir

تمامی حقوق برای مجله کتابدار 2.0 محفوظ است. نقل مطالب مجله تنها با ذکر منبع و نام نویسنده مجاز است.